

V. PATRISTIKA

Obsah

Prvotní křesťanství, gnose, apologeté	2
Pavel a Jan	2
Gnose, gnosticismus	2
Apologeté	3
Alexandrinská škola	4
Orignes	4
Mladší patristika: Východní otcové	5
Augustin	5
Mystika a školská filosofie	8

Prvotní křesťanství, gnose, apologeté

Do filosofického myšlení starověkého vnášela nové podněty a kladla mu nové cíle východní náboženství, egyptské, perské, židovské a zvláště křesťanské. K převládajícímu řeckému naturalismu a racionalismu přistupuje tím supraracionalismus a iracionalismus a supranaturalismus a nad jeho statickými tendencemi proniká pojetí dynamické, nad jeho úsilím o stálé a trvalé snaha o zlepšení a pokrok. Ač tyto změny spadají ještě do prvních století našeho letopočtu a tedy do posledních století starověku, je vytvoření a ustálení světového a životního názoru křesťanského dílem středověku a proto může s hlediska evropského a západní civilizace tato filosofie nehledě k nějakému časovému rozdílu býti zvána stejným právem filosofie středověká jako křesťanská.

Již izraelské náboženství podávalo světový a životní názor teistický založený na úzkém osobním poměru člověka k Hospodinu jako stvořiteli, zákonodárci a soudci s velmi silnými vztahy mravními. Ježíšovo učení dovršilo tento vývoj náboženský a židovský antropomorfismus ještě více vytříbilo a očistilo a náboženství celé zosobnilo a zvnitřnilo. Proti přísné obřadnosti a trestající spravedlnosti starozákonného Jehovy postavil Ježíš lásku a milosrdenství Boha Otce k lidem a lásku lidí k sobě navzájem a připravoval tak příchod království Božího na zemi, založeného na rovnosti a bratrství lidí jako dítek božích. Ač již náboženství a morálka židovská pronikala nad kmenové a národní hranice, přineslo teprve křesťanství náboženství opravdu světové a morálku všelidskou.

Pavel a Jan

Ježíšovo učení bylo bez filosofických prvků. Ty do něho vnesl „první teolog křesťanský“, apoštol Pavel, a evangelium, řečené Janovo. **Pavel** vzdělaný žid, byl obeznámen s filosofií alexandrijskou a stoickou v jejím hlavním učení a sám užil aspoň některých běžných jejich formulací pro své myšlenky, jako o zjevení Boha v přírodě, o přirozeném zákonu mravním, vepsaném v srdcích a svědomí, o tělu (*sarx*) jako původu všeho zla, ač sám varuje křesťany, aby se nedali „obloudit moudrostí světa“, „podle ustanovení lidských, podle živlů světa“ (Ke Kolossenským 2, 8). Ač sám uznává s Ježíšem lásku za nejvyšší princip, jedná přece nejvíce ve svých listech o víře. Evangelium **Janovo** (před 110 po Kr.) zavádí stoický pojem Logu ve Filonově výkladu o Ježíšovi a ovšem přidává „A Slovo to tělo učiněno jest“. Že na Jana působila i herakleitovská filosofie, vykládají někteří pobytem Janovým v Efesu, ať jej považují za apoštola Jana, jenž po r. 70 dlel v Efesu, nebo za presbytera Jana působícího v Efesu ke konci I. nebo počátkem II. století. Také ještě v některých listech, jako Jakobově, jeví se vliv filosofie.

Tak je filosofie přibírána záhy, aby pomohla vybudovat soustavu učení křesťanského nebo aby pomohla je obhajovat, a vznikají tak záhy pokusy o náboženskou filosofii křesťanskou. Ovšem s počátku není filosofie a teologie od sebe odlišována a hlavní problémy křesťanského náboženství, o něž je nejvíce sporů, jest poměr Ježíše k Bohu a Trojice a Boha a jednotlivých osob božských vůbec, takže bývají prohlašovány za nebezpečný doplněk filosofie řecké k primitivní tradici.

Gnose, gnosticismus

První pokus o křesťanskou filosofii náboženskou představuje **gnose**, **gnosticismus** jako poznání božské moudrosti, jako vyšší poznání proti prosté víře. Již evangelium Matoušovo rozlišuje znalost „tajemství království nebeského“ od podobnosti (13, II n.) a zjevení moudrosti božské od moudrosti lidské. Od počátku II. století vynořují se tyto snahy v Přední Asii a šíří se až v gnostické soustavě. Fantastickou soustavu božských sil ve 365 nebeských sférách vytvořil **Basilides** (učil kolem 130 v Alexandrii). Nejdůmyslnější vymyslel **Valentinus** (učil asi do 135 v Alexandrii a do 160 v Římě

a zemřel jako kacíř na Cypru). Prázáklad jsou označeny jako věčnou a nevzniknoucí Jednotu, hlubinu, dokonalého *aeona*, otce, praotce, který z lásky zplodí ducha a pravdu, tyto opět rozum a život, tyto ideálního člověka a ideální církev atd. Z ducha a pravdy na rozkaz otcův emanují Kristus a Svatý duch. Všech 30 aeonů tvoří plnost (*pleróma*) světa duchů. Touhu nejmladšího z aeonů, lidské moudrosti, po návratu v prázáklad a utrpení z toho vznikající líčí románově jediné dochované dílo gnostické *Pistis sofia* (v koptickém jazyku přeloživší starší texty řecké). **Bardesanes** z Edessy (154-222) vrací se blíže k církevnímu učení a klade důraz na svobodu lidské vůle. Gnostických prvků užil pro své církevně-reformní hnutí **Marcion** ze Sinope (kolem 140 v Římě) a přetvořil je pod vlivem Zoroastrova učení Peršan **Mani** (lat. Manes nebo Manichaeus, 216-276 jako oběť perských kněží) v dualismus základních principů dobra a zla, světla a tmy ve světě i v duši lidské a vyvozuje z něho přísný asketismus. K sektě manichejské náležel dlouho i Augustin. Gnostické soustavy obnovují mýtus kosmogonií a platonický a alegorizující výklad. Vycházejí z prázákladu, původního jsoucna, z něhož se v četných stupních vyvíjejí všechna jsoucna až k látce, hmotě jako druhému základnímu principu. Tyto stupně jsou představovány jako bytosti, aeony, k nimž patří i Kristus, Sofia atd. Svět takto vzniklý upadá do hříchu a cestou vykoupení se vrací opět ke svému božskému prameni, prázákladu. Svět lidí se také dělí na tři stupně, *hyliky*, tělesné lidi, kteří propadají zatracení, *psychiky*, kteří zůstávají na středním místě, a *pneumatiky*, lidi duchovní, kteří docházejí plného vykoupení.

Církev musila odmítnout tuto filosofii pro její četné rozpory s učením církevním, jako pro její vyslovený panteismus a polyteismus, pro její rozlišování nejvyššího boha a boha stvořitele, Loga a Ježíše, v němž se onen načas ztělesnil atd. Ale přesto gnose působila dlouho v jednotlivých sektách a měla vliv i na církevní učení. Proti gnosi i různým sektám formulovala církev postupně z jednotlivých dogmat pravidlo (*regula fidei*) čili vyznání víry. Svým kanonem křesťanských knih a jejich výkladem přispěli gnostikové ke křesťanské dogmatice, exegesi a etice.

Apologeté

Křesťanství, jeho učení i praxi, bylo třeba hájit především proti pohanům a pohanskému státu. To se dělo obranami, apologiemi a jejich pisatelé sluli proto a pologeté. Pokud hájili církevní učení, sluli církevní otcové. Nehledě k listům a spisům „apoštolských otců“ do poloviny II. století, kteří formulovali základní věty teoretické a praktické bez filosofie podle učení apoštolů, za jejichž přímé žáky se vydávali, považovali první církevní otcové křesťanství za vlastní, jediné spasitelnou filosofii, jež byla dána neomylným zjevením. Z nich vyniká zvláště Flavius **Justinus** (zemřel mučednickou smrtí v l. 165-167, spisy: *Větší a Menší apologie, Dialog se židem Tryfonem*). Křesťanství je mu zároveň filosofii i zjevením. Božský rozum zjevil se z části i řeckým filosofům i zbožným židům, neboť božský Logos je jako silně rozšířen po celém světě a v plné pravdě se zjevil v Kristu. Před posledním soudem nastoupí tisíciletá říše Kristova. Patří k nim dále první apologeta Quadratus, křesťanský filosof Athenagoras, antiošský biskup Theofilos, zvláště proti řecké filosofii horlící Tacian z Asyrie a později žijící Hermias.

Proti gnostikům hájili církevní učení **Ireneus** (zemřel mučednickou smrtí 202 jako biskup lyonský), který ve spise *Proti kacířstvím (Adversus haereses)* obhajuje křesťanskou tradici a dějiny chápe jako božský plán výchovy člověka ke spáse a mojžišský zákon tedy jako předstupeň ke křesťanství. V jeho snahách pokračuje **Tertullian** (150 nebo 160— 220), právník v Karthagu, jehož četnými spisy začíná latinská literatura křesťanská. Později přešel k sektě montanistické, která, věříc v brzký návrat Kristův, chtěla obnovit původní křesťanství. Tertullian odmítá veškeru pohanskou filosofii i vědu jako bláznovství před Bohem, ale sám jsa pod vlivem stoické filosofie, považuje vše, i Boha i lidskou duši, za tělesné a zavádí tzv. traducianismus, učení, že duše dítěte jest odnoží (*tradux*)

duše otcovy. Naše poznání pochází ze smyslů, a proto nestačí a člověk potřebuje božského zjevení, které je nejen nad rozum, nýbrž i přímo proti rozumu. Proto je v jeho duchu, i když to nejsou věrně jeho slova, zásada mu připisovaná: *Credo, quia absurdum*, Věřím, protože je to nesmyslné. Hlásá morálku velmi asketickou a přijímá chiliasmus.

Mírnější je stoické filosofii velmi blízký **Minucius Felix**, římský advokát, jehož dialog *Oktavius* (kladený co do vzniku mezi 160-300) líčí obrácení pohanského filosofa křesťanským přítelem Oktaviem. Patří sem značně pozdější **Arnobius**, africký rétor, také sensualista, hájící jednoho Boha proti nemravnosti a polyteismu ve spise *Adversus Gentes*, Proti pohanům, kolem 300 a jiný rétor africký, **Laktancius**, později vychovatel na dvoře Konstantinově. Tento „křesťanský Cicero“ podal první na západě v *Institutiones divinae* světový názor křesťanský, v němž klade důraz na morálku. Nezná ještě Svatého Ducha jako třetí božskou osobu. Jím končí řada apologetů, ježto státní náboženství jich již nepotřebovalo.

Alexandrinská škola

Ke konci II. století sílí snaha spojit filosofii a vědu s náboženstvím, řeckou vzdělanost a křesťanství. Hlavním sídlem toho jest Alexandrie a v ní škola tzv. *katechetská*, tj. škola učitelů pro katechumeny, obrácené na víru. Založil ji r. 170 Pantaenus a po něm ji vedl od r. 189 do 202 neb 203 Klemens z Alexandrie (150 — mezi 211-216) a Origenes do 231 a Dionysios z Alexandrie, tzv. Veliký do své smrti r. 265. Ve svých spisech „*Napomenutí Řekům*, *Vychovatel*, tj. ke Kristu, a Koberce (*Strómateis*) hlásá Klemens proti pouhé víře ve slovo boží vyšší pravé poznání (*gnósis*), k němuž vede filosofie. Shoda s vírou jest ovšem známkou pravého vědění. Filosofie je dar boží skrze Logos a vychovává Heleny ke křesťanství, tak jako Zákon Židy. Sám představuje křesťanský světový názor prohloubený platonskými a stoickými myšlenkami jako církevní gnosi. S křesťanskou etikou spojuje prvky řecké jako uměřenost.

Origenes

První systém křesťanské teologie v patristice vytvořil pomocí novoplatonské a gnostické metafysiky **Origenes**. Jsa křesťan již od narození (185) a byv pro své odchylky od církevního učení zbaven učitelství a vyloučen z kněžského stavu, založil školu v Cesarei a zemřel 254 v Tyru. Vedle málo zdařilé Apologie vyniká zvláště jeho spis *O principech* (*Peri archón*) a *Proti Celsovi*.

Bůh jako jeden, věčný prazáklad všech věcí, plodí neustále syna (*Logos*), jako světlo svůj lesk. Tento jest opět vzorem celé stupnici stvořených duchů (idea idejí), z nichž je nejvyšší Svatý Duch, třetí božská osoba. Užívající svobody, odpadají od Boha a vzniká svět, který je tudíž věčný jako Bůh, jenž nemůže být bez tvoření, a konečně člověk, vázaný na nejsoucno, hmotu. Jeho svobodnou volbou vzniká zlo. Nad celým světem vládne božský výchovný plán, který všechny spasí, tj. přivede zpět skrze Krista, v nějž se vtělí Logos, k původní jednotě s Bohem, ke spočinutí v Bohu. Písmo, jest inspirováno svatým Duchem a Starý zákon je toliko přípravou k Novému zákonu, který opět vede k dokonalé pravdě, moudrosti, které se nám dostane při návratu Kristově. Chiliastické představy však odmítá.

Origenovo platonizující pojetí církevního učení bylo ještě později odsouzeno (540 císařem Justiniánem a 553 obecným církevním sněmem v Konstantinopoli), ale origenismus byl dlouho vlivným směrem v církvi, spíše teoretickým než praktickým. **Dionysios** potíral ve spise *O přírodě*

starověký atomismus. Této škole se však podařilo postavit řeckou filosofii do služeb křesťanské teologie a tak překlenout propast mezi pohanskou vědou a křesťanským světovým názorem.

Mladší patristika: Východní otcové

Tím, že křesťanství se stalo státním náboženstvím a stanovilo svá základní dogmata, zejména o stejné podstatě (homousia) Boha Otce i Syna a dogma o Trojici, jak je formuloval zvláště tehdejší diakon Athanasios (296-373) a symbolum víry na koncilu v Nikei r. 325 (bylo opět potvrzeno 2. všeobecným kmenem v Konstantinopoli 381), měnil se také úkol filosofie v křesťanství. Filosofie se stávala již nyní, ač to bylo vyřčeno teprve později, pomocnou vědou teologie, ano nerozlišovala se od „křesťanské vědy“ a teologické spekulace. Když již byla hlavní dogmata stanovena, příslušelo filosofii jednotlivá dogmata jen filosoficky odůvodňovat nebo, v jednotlivostech doplňovat a propracovávat.

V tradici školy Origenovy pokračují otcové východní církve, ovšem ve směru pravověrnosti a křesťanského platonismu. Filosoficky je z nich nejpozoruhodnější **Řehoř z Nyssy** (331-394), který hleděl křesťanskou nauku, již přijímal pravověrně až na učení o návratu všech věcí k Bohu, zvláště ve své *Velké řeči katechetské* odůvodnit rozumově. Aby vysvětlil, že Bůh jako bytost čistě duchová, stvořil tělesný svět, chápe tělo a hmotu jako sloučení prvků nehmotných: kvality, kvantity, podoby, velikosti, barvy, tíže atd., jež nastalo z vůle boží, a tím podal základy spiritualismu. Poměr tří božských osob k Bohu ve Trojici chápal ve smyslu pozdějšího realismu jako poměr individuí k jich obecnému pojmu a učení o Trojici považuje za střed mezi židovským monoteismem (monarchianismem) a pohanským polyteismem. Učení o vzkříšení přijímá na rozkaz církve a vykládá tak, že lidská duše, jež vzniká teprve současně s tělem, po jeho smrti má existenci neprostorovou a z celého množství látky dovede si vyhledat ony částičky, jež patřily k jejímu tělu, a tak se objeví při vzkříšení opět se svým tělem. Vedle rozumového poznání Boha přijímá také možnost povznést se k bezprostřednímu zření v extasi.

Filosoficky jen podružný význam mají bratr Řehořův **Basilus Veliký** (z. 379), zakladatel mnišství na Východě, známý svou řečí: *Slovo k jinochům, kterak by prospěchu nabyli z pohanských spisů řeckých*, a **Řehoř Nazianský** „Theolog“ (z. 389 nebo 390).

Augustin

Z latinských otců IV. století nutno uvést nejprve **Ambrože**, biskupa milánského (Ambrosius 340-397), jako pisatele velmi čtené knihy *De officiis ministrorum* (O povinnostech kněží), knihy napsané sice podle Ciceronova spisu O povinnostech, ale prodchnuté duchem křesťanským. Nejvýznačnějším představitelem patristiky vůbec, nejen západní, jest Aurelius **Augustinus** (354-430). Narozen v Thagaste v Numidii v severní Africe z otce (Patricia) pohana a matky (Moniky) křesťanky, vzdělal se na rétora a působil jako učitel řečnictví v rodném městě, v Kartágu, Římě a v Miláně v l. 384-6. Ač matka ho vychovávala ke křesťanství, nezachránila ho před bouřlivým mládím, ale přesto četba Ciceronova Hortensia vzbudila v něm zájem o filosofii. Nejprve ho získali, téměř na 10 let, Manichejci svým výkladem původu zla, ale rozpory v jejich učení a s astronomií přivedly ho ke skepsi akademické, od níž se odvrátil k platonikům a zejména k Plotinovi, jehož spisy četl v překladu Maria Viktorina. Řeckou filosofii znal hlavně z Cicerona a latinských překladů. Později sám prohlásil platoniky Plotina, Porfyria a Iamblicha za sobě nejbližší. Kázání sv. Ambrože v Miláně, jež přivábila jeho zájem jako rétora, získala ho trvale křesťanství a Ambrož sám ho pokřtil r. 387. R. 391 stal se

knězem ve své vlasti v městě Hippo Regius a r. 395 i biskupem. Hájil učení církve, jež stále přijímal dogmatictěji, proti Manichejským, dále dogmatu o dědičném hříchu a o predestinaci skrze milost boží proti Pelagianům a proti Donatistům jednoty církve, již pomáhal účinně organizovat. Dospěl posléze ke křesťanskému filosofickému dogmatismu.

Jeho hlavní filosofické spisy vedle čistě teologických do jeho pokřtění jsou: *Contra Academicos* (Proti Akademikům, 386), *De beata vita* (O blaženém životě, pravá blaženost je v poznání Boha), *De ordine* (O postavení dobra a zla v božském řádu světa), *Soliloquia* (Samomluvy, o prostředcích k vyzkoumání nadpřirozených pravd, zejména pravdy o nesmrtelnosti duše), *De immortalitate animae* (pokračování O nesmrtelnosti duše), *De quantitate animae* (O poměru těla a duše), *De libero arbitrio* (O svobodě vůle) z r. 388. Z r. 400 *Confessiones* (Zpověď), jež podávají psychologicky i morálně zajímavou a upřímnou zpověď jeho měnlivého vývoje a patří přes mnoho rétoričnosti k nejlepším dílům světovým tohoto druhu literatury, dále největší jeho dílo psané v l. 413-426 na obranu před výtkou, že křesťanství zavinilo zpusťování Říma r. 410 Alarichem: *De civitate Dei* (O státě božím, 22 knih), teologické pojednání *De trinitate* (O Trojici). Před svou smrtí napsal ještě *Retractationes* (Přezkoumání), kde zrevidoval podle církevního učení své názory, zejména o vědách a svobodné vůli a odvolal také svou chválu Platona a platoniků.

Cíl jak poznání, tak života samého si určuje Augustin jako křesťan: „Co chceš poznávat? Boha a duši. A nic více? Zhola nic.“ Všechno vědění má toliko význam, pokud vede k Bohu a ke spáse, jinak jest neužitečné, a je-li bez lásky, nadýmá. Podmínka vědění je víra jako hnutí lidské vůle, jako myšlení se souhlasem. *Crede, ut intelligas* (Věř, abys rozuměl!) a *Fides praecedat rationem* (Véra předchází před rozumem) shrnují heslově jeho názory, směrodatné pro dlouhou dobu. Vědění patří k moudrosti a jí k blaženosti. Ale k blaženosti nestačí hledání pravdy, nýbrž nutno ji znát. Proti Akademikům pak dokazoval, že bez pravdy nelze dojít ani pravděpodobnosti, jejímž měřítkem pravda jest.

Cestu z pochybování k jistotě poznání, aspoň pokud se týká vlastní existence a vlastního vědomí, ukázalo mu vědomí toho, že i když pochybujeme o pravdě, sami v sobě máme pravdu, že totiž nejen nepochybujeme, nýbrž víme, že žijeme, pamatujeme, rozumíme, chceme, myslíme, usuzujeme. Nepotřebuje tedy člověk jít ven ze sebe, nýbrž vrátit se v sebe, do svého nitra, kde bydlí pravda. Anticipoval tedy tím Augustin noetické východisko Descartesovo, ale nevyvodil z něho jeho důsledky s tou úplností, ani ne především princip noetické evidence, nýbrž i zde obrací se k Bohu jako prameni vší pravdy a neměnné pravdě samé. Nad tím, co jest posuzováno, stojí vždy to, co posuzuje. Nad smyslovým vnímáním tedy vnitřní smysl, jímž o onom víme (vnější smysly nemohou vnímat vlastní vnímání), nad vnitřním smyslem rozum, nad rozumem, který je měnlivý atd., musí stát neměnná pravda, podle níž on posuzuje, světlo pravdy, jež osvětluje člověka (k apriorním pravdám třeba božského osvětlení), Bůh. V Bohu jsou také ideje (obecné pojmy) jako rozumové základy a vzory všech věcí (*rationes rerum*).

Bůh jest nejvyšší bytí, neměnné, princip bytí a poznání a pravidlo života. Nemůžeme jej určit kladně, nýbrž víme určitě jen, co není. „Bůh se lépe poznává nevědění.“ Neplatí o něm pojmy lidské ani substance ani čas a prostor. Bůh stvořil svět ze své naprosto svobodné vůle a stvořil jej z ničeho a stále jej stvořuje tím, že jej udržuje. I původní hmotu (prahmotu) s jejími zárodky věcí, v jejichž rozvoji spočívá řád ve světě, stvořil Bůh. Proto není hmota příčinou zla a tělo není duši vězením. V otázce božské Trojice přijímá Augustin učení církve, jako uznává její autoritu vůbec.

Stvořený svět vrcholí ve člověku, který obráží v sobě podstatné vlastnosti světa, tedy jest mikrokosmos a rozumem spojuje svět hmotný s duchovním. Duše je nehmotná substance, myslící bytost, v celém těle i každé jeho části přítomná, nikoli pouze princip života. Tím vytvořil (podle některých) moderní pojem duše. Na duši rozlišuje paměť, rozum a vůli (k níž patří i cit) — analogií se složením duše z těchto mohutností znázorňuje i Trojici. Primát v duši má vůle, která ostatní mohutnosti uvádí v pohyb. Nesmrtelnost duše vyplývá z její účasti na neměnné pravdě a z jejího spojení s věčným rozumem.

Zlo není původní jsoucno vedle dobra, nýbrž je toliko nedostatek, omezení nebo zbavení dobra. Existuje tedy jen nepodmíněné dobro, nikoli zlo. Příčina zla je vůle, která se od vyššího odvrací k nižšímu, pýcha andělů a lidí. Zlo neruší také řád a krásu vesmíru, naopak může z něho povstat dobro a celek světa vynikne tím lépe, jako obraz, na němž je černá skvrna, stín na pravém místě, a jako krásná píseň, jež se skládá z protiv (*contrariorum oppositione saeculi pulchritudo componitur*).

Bůh je také nejvyšší dobro a nejvyšší blaženost lidská spočívá ve věčném patření na něho. „Neklidné je srdce naše, dokud nespočine v něm.“ Dosíci lze této blaženosti až na onom světě. Patříce na Boha, stáváme se mu podobní. Měřítko mravnosti jednání tvoří smýšlení vnitřní, křesťanské. Proto jsou mu i ctnosti pohanské toliko „skvělé neřesti“, ale přesto v konkrétní etice přijímá jako přirozené ctnosti čtyři základní ctnosti platonské: opatrnost, statečnost, umírněnost a spravedlnost, jež arci vykládá se zřetelem k lásce. Lásku, víru a naději přijímá jako vyšší, nadpřirozené ctnosti. Tresty nejsou nutné jen k napravení trestaného, nýbrž též jako důkaz spravedlnosti boží. Proto zlí andělé jsou potrestáni na věky, proto uznává také otroctví jako trest za hřích a uznává také oprávněnost pronásledování kacířů.

Augustin učí, jako většina teologů, svobodě vůle, ale svoboda vůle jest jen z milosti boží a v ní. Adamova svoboda záležela v tom, moci nehřešit, milost boží byla mu podporou (*coadiutorium*), bez níž se nemohl zla uvarovat. Dědičným hříchem člověk pozbyl svobody, nemohl nehřešit, dobro, jež člověk přece i v tomto stavu koná, koná jen z milosti boží. Proto člověku bylo třeba vykoupení, jež se mu mohlo dostat toliko Bohem samým, Kristem bohočlověkem a jež pak zprostředkuje církev jako ústav spásy. Blažení nebudou moci hřešit. S tímto učením o svobodě vůle spojuje Augustin učení o predestinaci, předurčení lidí ke spáse nebo zatracení. Tvrdost tohoto učení zmírňuje výkladem, že Bůh toliko předvídal, kdo jest předurčen ke spáse, nikoli že předurčil. Ale jeho názory nejsou vždy určité a stejně formulovány, takže se ho dovolávají deterministé i indeterministé.

Spis *O státě božím* přinesl s apologií křesťanství také první křesťanskou filosofii dějinnou a kulturní, „křesťanskou epiku“ (podle Santayany). Rozeznává stát boží (*Civitas Dei*) a stát pozemský (*Civitas terrena*), avšak ne vždy ve stejném významu. Na počátku spisu znamená mu stát boží křesťanství a stát pozemský pohanství, později církev viditelnou a hierarchickou a stát pozemský společnost mimo církev a posléze stát boží čili nebeský jen obec vyvolených, předurčených ke spáse, *communio sanctorum*, kdežto stát pozemský čili ďáblův společnost zatracených, bezbožných, nepřátel božích. V tomto smyslu stát boží existuje již nyní v nebi a přibírá ponenáhlu své členy nyní dlící na zemi. Stát pozemský jako pohanský a pak stát vůbec je, jako ostatní donucující instituce sociální, následkem lidské přirozenosti po hříchu a Augustin mu odpírá právo i spravedlnost, ovšem obráceně označuje opět nespravedlivé státy za pohanské. Dějiny lidské jsou bojem mezi těmito dvěma státy. Augustin je dělí jednak na tři, jednak na šest období. Lidé žili nejprve bez zákona, kdy nebylo boje s rozkoší tohoto světa, potom pod zákonem, kdy byli v boji přemoženi, a posléze budou

žít v době milosti, kdy zvítězí. Spíše historicky je dělí na šest období, jež srovnává s jednotlivými věky lidskými, podle dějin židovských (ostatní dějiny jako řecké a římské jen přibírá), a to 1. období od Adama do Noe (dětství), 2. až k Abrahamu (chlapectví), 3. k Davidovi (jinošství), 4. k babylonskému zajetí (rané mužství), 5. ke Kristu, 6. období milosti začíná Kristem a končí světskými dějinami a věčnou sobotou, kdy předurčení všichni ke spáse budou tvořit obec svatých, ostatní zůstanou na věky zavrženi.

Takto přetvořil Augustin Platonův stát filosofů v teokratický stát, jenž svůj nejvyšší úkol vidí ve sjednocení a ovládnutí křesťanů, k čemuž moc dostává od církve, jsa také mocným prostředkem, jehož ona jako ústav spásy užívá k řízení křesťanů na tomto světě. Tím dal také podnět a základní výraz středověkému boji mezi mocí světskou a církevní.

Augustinovy názory byly dlouhou dobu hlavním pramenem pro křesťanskou filosofii a teologii, a to různých, ba často protivných směrů. „Jest otcem římské církve i reformace, biblicistů i mystiků, ba i renesance a moderní empirická filosofie (psychologie) jsou mu zavázány" (Harnack u Vorländera). Na dlouhou dobu zatlačil antický názor světový z pokřesťaněné Evropy a tuto převedl ze svobody rozumu pod autoritu Zjevení a církve.

Mystika a školská filosofie

Následující století patristického období ukazují přeměnu filosofie jednak v mystiku, jednak v školskou učenost. Křesťanská mystika vyvíjí se z novoplatonismu, který vůbec zůstává vlastní filosofií i některých hodnostářů církevních, jako biskupů Synesia a Nemesia (kolem 400), ač se k němu přibírají ještě prvky platonské a aristotelské. Vrcholu dosahuje tato mystika ve spisech přičítaných prvnímu biskupu athénskému a žáku apoštolů, zvanému **Dionysios Areopagita**, a kladených tedy do I. století. Ve skutečnosti pocházejí od některého žáka Proklova z doby kolem 500. Z Pseudodionysiových spisů se dochovaly spisy *O božských jménech* a *O mystické teologii*, které se ztracenými *Základy teologie* a *Symbolickou teologií* tvořily úplnou soustavu teologickou, a dále spisy *O nebeské hierarchii* a *O církevní hierarchii* (vedle 10 dopisů), které líčí všechny tvory prostředkující mezi Bohem a lidmi, a to nebeskou hierarchii, již sestavuje ve tři trojice andělských tříd od cherubínů a serafínů až k archandělům a andělům, a církevní hierarchii od nejvyššího kněze až k poustevníkům a poslednímu věřícímu. Bůh jako nejvyšší jsoucno, jako předobrá a přebožská dobrota a božství, nadpodstatné jedno, nadpodstatně vznešené nadbožství je příčina a princip všeho jsoucna. Bůh obsahuje vše, ale jako příčina obsahuje účín, a proto lze mu přičítat všechna jména i přívlastky (teologie kladná, která sestupuje od Boha ke konečnu), ale zároveň není ničím z toho, čeho je příčinou, a proto nutno mu odnímat všechna jména i přívlastky (princip teologie negativní, vyšší, vzestupující od konečna k Bohu). Abstrahujeme-li ode všech určení, kladných i záporných, chápeme Boha v něm samém, v jeho podstatě, spodobujeme se a sjednocujeme se s ním. Tohoto zbožnění, jehož se lidstvu dostává pomocí Logu, lze dosáhnout po stupních (očistění, osvětlení, posvěcení, zpodobnění a zbožnění).

Komentář k těmto spisům napsal mystický teolog, opat **Maximus Confessor** (586-662), který jim tím dodal významu a zároveň zdání pravosti. Pseudo-Dionysios se stal hlavním pramenem středověké mystiky.

Učené hnutí v křesťanské filosofii našlo i na východě dosti stoupenců, zvláště ve škole v Gaze (v l. 450-550), jež se stala sídlem rétorických a platonských studií, a v komentátorech, jako **Jan**

Filoponos (v první pol. VI. st.). Za předchůdce scholastiky na východě možno označit **Jana z Damašku** (Johannes Damascenus, zemř. kol. 749). Jeho Pramen poznání (*Pégé gnóseós*) přináší řecké církvi soustavu teologie, k níž filosofický úvod tvoří nástin aristotelské logiky a ontologie, jež se chápou jako nástroj teologie. Přejímá také aristotelskou psychologii, zvláště učení o vášni a vůli a etiku.

Na západě se rozmohlo v církvi psaní kompendií a encyklopedií pro zakládané školy klášterní. Jsou filosoficky bezvýznamné a podávají toliko zbytky antické vzdělanosti germánským kmenům. Jakousi výjimku činí **Claudius Mamertus**, kněz ve Vienne kolem 450, který ve spise *De statu animae* (O stavu duše) dokazuje netělesnost lidské duše proti stále se držícímu názoru Tertullianovu. Z encyklopedií vynikají *Institutiones divinarum et saecularium lectionum* (Základy učení božského a světského), jež kolem 544 napsal bývalý senátor a pak mnich **Cassiodorus**. Druhá část Institucí, citovaná obyčejně samostatně jako **De artibus ac disciplinis liberalium litterarum**, podává kompendium pro trivium (gramatiku, dialektiku [výťah z Aristotelova Organon] a rétoriku) a quadrivium, vědy reální (aritmetiku, geometrii, musiku a astronomii). Z něho hojně čerpal **Isidorus Hispalensis**, arcibiskup v Seville, zemř. 636, pro svůj reální slovník *Origines* čili *Etymologiae*, 20 knih, a z něho opět **Beda Venerabilis** (674-735), anglický opat a z obou učitel Karla Velikého **Alkuin** (z.804) a dále **Hrabanus Maurus** (856), zakladatel školství německého.